

ГТАХР(МРНТИ) 06.77.62
(УДК/ББК): 331.56/57:574.5=512.122

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.28>

COVID-19-ҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ ӨСУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚР ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫН ТАЛДАУ

*Б.Д. Бекназаров¹, А.Ю. Агабеков², С.М. Туралина³, Н.С. Жармаханбетов⁴

¹М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

^{2,3,4}Silkway Халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада COVID-19 пандемиясына қарсы іс-шаралар жүргізу нәтижесінде жұмыссыздықтың артуы және мемлекет тарапынан халықты жұмыспен қамту мәселелеріне байланысты жүргізіліп жатқан жұмыстарға талдау жасалған. Жұмыссыздықтың артуы мен халық табыстарының деңгейі төмендеуі анықталып, оны реттеу барысындағы тұрғындарға және шағын және орта бизнеске мемлекеттік қолдау көрсетудің тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылған.

Кез келген қоғамның ең өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің қатарына жұмыссыздықты жатқызуға болады. Жұмыссыздық мемлекеттің ең басты өндіруші күші – жұмыс күшінің – толықтай тиімді пайдаланылмауына және, соның нәтижесі ретінде, әлеуметті жалты ұлттық өнімнің едәуір қысқаруы жағдайлары қарастырылған.

Сонымен қатар, мемлекеттің өндіріске жұмсауға мүмкіндігі бар шығындарын жұмыссыздық бойынша жәрдемақылар төлеу, жұмыссыздарды қайта кәсіби оқыту мен оларды жұмысқа орналастыруға қаражат жұмсау арқылы елдің ұлттық табысының төмендеуіне ықпал ететін тұстары талданды.

Әлеуметті жұмыс күші ресурстарын толықтай пайдалана алмау нәтижесінде экономикалық жүйе өзінің өндірістік мүмкіншілік шеңберінен төмен қалып, экономикалық өсу мақсатын кейінге қалу жағдайлары келтірілген.

Түйінді сөздер: макроэкономикалық тұрақсыздық, Халықаралық Еңбек Ұйымы, жұмыссыздық, дағдарыс, еңбек ресурстары, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік жәрдемақылар, шағын және орта бизнес.

Нәтижелер және талқылау. Еңбек нарығының қазіргі жағдайы экономикалық және әлеуметтік өзгерістермен негізделген, жұмыспен қамту саласында болып жатқан үдерістердің анықсыздығын көрсетеді. Сонымен бірге, еңбек нарығындағы жағдай, әсіресе ауылдық жерлерде, үлкен шиеленіспен сипатталады. Нарықтық қатынастардың дамуы жұмыс күшіне деген сұраныс пен ұсынысты реттеу, еңбек қатынастары жүйесін реформалау мен жұмыс орындарының сапалық сипаттамаларының артуы, кәсіби білім беру жүйесінің жаңа экономикалық жағдайға бейімделуімен байланысты еңбек нарығында туындайтын мәселелерді зерттеуді көздейді.

Кіріспе. Әлемде COVID-19 пандемиясының салдарынан еңбек нарығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Әртүрлі салалардағы көптеген кәсіпорындардың қызметіне үлкен шектеулер енгізуге тура келді. Бірқатар компаниялар қысқартылған жұмыс уақытын енгізді, бірқатар қызмет көрсету кәсіпорындары, көліктің кейбір түрлері өз қызметін тоқтатты. Осыған байланысты жұмыссыз адамдардың саны айтарлықтай артты. Бұл әсіресе тұрақты жұмысы жоқ, уақытша, күнделікті жалақы негізінде жұмыс істейтін халықтың бөлігіне қатты әсер етті. Қызметкерлердің мұндай санатына жүк тиеушілер, аспаздар, даяшылар, сатушылар, супермаркеттердегі кассирлер, құрылыстардағы жұмысшылар – біліктілігі төмен жұмысшылар жатады.

Бұл зерттеу пандемияға қарсы шараларға байланысты жұмыссыздықтың арту деңгейі мен экономиканың дамуы төмендеген салаларын талдауға бағытталған. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстанның еңбек нарығындағы жағдайды бағалау;

- халықтың жұмыспен қамтылуына және кірістеріне әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды анықтау.

COVID-19 пандемиясына байланысты көптеген адамдар жұмыссыз қалды. Қазақстанда табыс көзінен айырылғанын мәлімдегендердің барлығына үкімет карантин кезеңінде әлеуметтік жәрдемақы түрінде 42,5 мың теңге бөліңді.

Пандемия кезінде ақша бөлу бойынша Қазақстан ТМД елдері арасында бірінші орында тұр. Елдің жақсы несиелік рейтингі, ұлттық және басқа да бюджеттен тыс қорлардың болуы Үкіметке халыққа да, бизнес өкілдеріне де бұрын-соңды болмаған қолдау көрсету үшін кең мүмкіндіктер берді. Жалпы алғанда, пандемияға байланысты дағдарысқа қарсы күреске шамамен 6 трлн теңге немесе елдің ЖІӨ-нің шамамен 8% - ы бөлінді. Олар халықты әлеуметтік қорғауға, денсаулық сақтау жүйесінің инфрақұрылымын нығайтуға, қауіпті ауру жұқтырған науқастарды емдеуге тікелей тартылған медицина қызметкерлерін материалдық ынталандыруға, ал едәуір бөлігі жұмыссыздықтың қарқынды өсуіне жол бермеу үшін бизнес субъектілерінің белсенді қызметін қолдауға бағытталған.

Өткен жылдың желтоқсан айында Қытайда коронавирус табылған кезде ХВҚ әлемдік экономиканың өсу қарқынының шамамен 2,7% - ға дейін баяулауын болжады. Алайда, коронавирустың әлем экономикасына теріс әсері әлдеқайда маңызды болды, сондықтан 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында олар өз болжамдарын түзетті-қазір ХВҚ экономиканың минус 4,9% деңгейіне дейін құлдырауын күтуде. Демек, әлемдік экономика ағымдағы жыл ішінде өз қарқынында шамамен 7,5% - ға жоғалуы тиіс [Great Lockdown].

Теориялық талдау. Еңбек ресурстарына 16 жастан 64 жасқа дейінгі адамдар, сондай-ақ осы жас шегіне кірмейтін барлық жұмыс істейтіндер кіреді. Еңбекке қабілетті жастағы адамдар барлық жұмыспен қамтылғандардың 82% - дан астамын құрайды. Еңбекке қабілетті жастың заңнамалық шекараларын елдер демографиялық жағдайды, ұлттық ерекшеліктерді және экономикалық даму деңгейін қоса алғанда, бірқатар факторларға байланысты белгілейді. Мысалы, Боливияда балаларға 10 жастан бастап, Аргентина мен Францияда - 14 жастан бастап, Австрияда, Канада мен Қытайда - 15 жастан бастап, Біріккен Корольдікте, АҚШ - та, Ресей Федерациясында және Қазақстанда-16 жастан бастап жұмыс істеуге рұқсат етілген [1]. Жұмыс істемейтін мүгедектер мен зейнеткерлер бұдан тыс.

Қазақстан да 2018 жылдан бастап зейнетке шығу жасын ұлғайтты. "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" 2013 жылғы 21 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ерлердің зейнеткерлік жасы 63 жасты, әйелдердің зейнеткерлік жасы 58 жасты құрайтын. Енді қазақстанда еңбекке қабілетті жастың жоғарғы шегі ерлер үшін 63 жасқа тең, әйелдер үшін 10 жыл ішінде 2027 жылға дейін зейнеткерлікке шығу жасы жыл сайын 6 айға артып, 2027 жылға қарай 63 жылды құрайды [2].

Коронавирустық пандемияға байланысты сақталып отырған экономикадағы белгісіздік әлемнің барлық елдеріне, соның ішінде Қазақстанға да әсер етті.

Халықаралық еңбек ұйымында (ХЕҰ) да экономикалық белсенділіктің тез қалпына келуі күтілмейді. Маусым айының соңында оның басшысы соңғы бағалау 2020 жылдың бірінші жартысында әлемдегі жұмыс уақытының бұрынғыдан едәуір қысқарғанын көрсетеді деп мәлімдеді. Ұйымның есептік деректері бойынша Еуропа және Орталық Азия елдерінде жұмыс сағаттарының саны бірінші тоқсанда 3,4% - ға (алдыңғы бағалау - 3%), екінші тоқсанда -13,9% - ға (алдыңғы бағалау-12,9%) қысқарды. Нәтижесінде, еңбек нарығындағы жағдайдың дамуының ең оптимистік болжамы жыл соңына дейін дағдарысқа дейінгі көрсеткіштерге оралуға кепілдік бермейді. БҰҰ-да жұмыс күшіне деген сұраныс COVID -19 таралу қаупі жойылғанға дейін төмен болады деп болжайды [3].

Зерттеу нәтижелері. Қазақстанда 2020 жылдың бірінші тоқсанында жұмыссыздық деңгейі 4,8% - ды құрады. Статистика комитетінің ресми деректеріне сәйкес ағымдағы жылдың, яғни пандемия басталғанға дейін Қазақстандағы жұмыссыздар саны 442 мың адамды құрады.

Пандемияға байланысты қабылданған шаралардың арқасында ол екінші тоқсанда 5% - ға дейін өсті, жұмыссыздар саны 454 мың адамға жетті. [Ranking.kz]

Электрондық еңбек биржасының деректері мұны айқын көрсетеді. Сонымен, Elnbek.kz [ЭЕБ] электронды еңбек биржасындағы түйіндемелер мен бос орындар саны төтенше жағдай кезінде өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда тиісінше 35% - ға және 23% - ға төмендеді. Алайда, мамыр айында төтенше жағдай режимі мен қатаң коронавирустық карантин тоқтатылған кезде түйіндемелер саны да, бос орындар саны да белсенді түрде қалпына келе бастады. Мамыр айында ЭЕБ түйіндемелері мен бос жұмыс орындарының саны сәуірмен салыстырғанда сәйкесінше 1,6 және 3,5 есе өсті. Бұл ретте құрылыс жаңа бос жұмыс орындары құрылатын басты салаға айналды. Қаңтар-мамыр аралығында ЭЕБ бос жұмыс орындарындағы саланың үлесі 8% - дан 43% - ға дейін өсті.[4] Мұндай үрдіс маусымдық жұмыстардың жандануымен, сондай - ақ үкіметтік дағдарысқа қарсы шаралар пакетін, оның ішінде «Жұмыспен қамтудың жол картасын» іске асырумен байланысты болуы мүмкін, онда ізденушілердің қатысу шарттарының бірі ЭЕБ-де бос жұмыс орындарын орналастыру болып табылады.

Өңірлер тұрғысынан төтенше жағдайдан кейін бос жұмыс орындарының көпшілігі Алматы, Нұр-сұлтан және Қостанай қалаларында құрылды (мамырда құрылған бос жұмыс орындарының жалпы санының 29%-ы), ал 2020 жылдың бес айындағы түйіндемелердің ең көп мөлшері Түркістан, Жамбыл және Алматы облыстарына тиесілі (2020 жылдың қаңтар-мамыр айларында ұсынылған түйіндемелердің жалпы санының 31% - ы). Халықты жұмыспен қамту орталықтарында тіркелген жұмыс іздеушілер саны бойынша да Оңтүстік үш өңір көшбасшылар қатарында болды және 2020 жылғы қаңтар-мамырда 102 мың адамды немесе олардың жалпы санының 32% - ын құрады[4]. Олардың ішінде Түркістан облысы елдегі ең көп артық жұмыс күші бар аймақтардың бірі болып табылады. Жұмыссыздық деңгейі бойынша өңір елде екінші орынды алады, ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі бойынша 3 орын алады және Қазақстанның еңбек нарығының жалпы құрылымында ауылдық жерлердегі жұмыс күшінің саны бойынша да өңір екінші орында тұр.

Елдің барлық дерлік өңірлерінде жұмыспен қамтылған халық санының азаюы байқалады. Экономикада сұранысты қолдау және халыққа әлеуметтік көмек беру мақсатында COVID-19 таралуына байланысты енгізілген төтенше жағдай режимі кезеңінде 4,6 млн қазақстандыққа 42 500 теңге әлеуметтік төлем берілді (оған барлығы 8 млн адам үміткер болды). Ресми тұрғыдан алғанда, дәл осынша адам жұмыссыз қалуға мәжбүр болған, ол жұмыс күшінің 49,8% құрады [5].

Әлеуметтік жәрдемнің ең көп бөлігі Алматы облысында - 646,9 мың адамға; Түркістан облысында - 528,9 мың адамға және Алматы қаласында - 433,7 мың адамға тағайындалды. Дәл осы өңірлерде төтенше жағдай кезінде қазақстандықтардың ең көп саны жұмыссыз қалды деп есептеуге болады.

COVID -19 ға дейінгі халықты жұмыспен қамту жағдайын талдап көрейік. 2019 жылы Қазақстан экономикасы жақсы нәтижелер көрсетті. Ішкі жалпы өнімнің өсуі маусым айында 2,9% - дан 4,1% - ға дейін жеделдеді, ал 10 айдың қорытындысы бойынша өсім 4,4% - ды құрады. Экономикалық белсенділіктің өсуі көбінесе шикізаттық емес сектор өндірістері көлемінің кеңеюіне байланысты болды. 4,4% -ды құраған жалпы ішкі өнімнің өсіндегі 3,8 пайызды осы сектордың үлесі құрады. Екі таңбалы өсім жеңіл өнеркәсіпте, фармацевтикада, сондай-ақ машина жасауда байқалды.

Өндірістік белсенділік еңбек нарығының көрсеткіштеріне оң әсерін тигізді. 2019 жылдың қазан айында жұмыссыздық деңгейі 4,8% - ды құрады. Халықтың нақты табысы өсіп, жылдың 9 айында өсім 6,4% - ды құрады, ал 2019 жылғы қарашада инфляция жылдық мәнде 5,4% - ды құрады[6].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты халықтың табыс динамикасын талдау қызықты. 2019 жылы елдегі орташа жалақы шамамен 15 пайызға өсті. Жалақының нақты өсуі шамамен тоғыз пайызды құрады. Бұл соңғы жылдардағы ең жоғары көрсеткіш екендігі атап өтілді. Жыл басынан бері ең төменгі жалақы 1,5 есеге арттырылды, сондай-ақ жалақысы төмен қызметкерлер үшін салық жүктемесі 10 есеге төмендетілді. 1 маусымнан бастап бюджет саласының жекелеген қызметкерлерінің жалақысы 30 пайызға дейін көтерілді. 1,1 миллионнан астам жалақысы төмен жұмысшылардың жалақылары орташа есеппен 31 пайызға өсті. Ең жоғары орташа айлық жалақы дәстүрлі түрде Атырау облысына тиесілі: 325 мың теңге. Алғашқы үштікке Маңғыстау облысы мен Нұр-сұлтан қаласы да енді. Ең төменгі жалақы Жамбыл, Түркістан және Солтүстік Қазақстан облыстарында байқалады.

Тек төрт өңірде ғана орташа жалақы орташа республикалық мәннен асып түседі. Бұл ретте Атырау облысында - 74 пайызға, Маңғыстау облысында - 55 пайызға, Нұр - Сұлтан мен Алматыда - тиісінше 54 және 22 пайызға жоғары (1-кесте).

Кесте 1.

2019 жылдың II тоқсанындағы орташа айлық жалақы

№	Аймақтар	Орташа айлық жалақы, мың теңге	Орташа республикалық мәннен ауытқу, %
1	Ақмола облысы	140,4	-24,7
2	Ақтөбе облысы	156,9	-15,9
3	Алматы облысы	135,6	-27,3
4	Атырау облысы	325,0	74,2
5	Шығыс Қазақстан облысы	157,1	-15,8
6	Алматы	227,4	21,9
7	Нұр - Сұлтан	287,7	54,2
8	Шымкент	138,8	-25,6
9	Жамбыл облысы	126,5	-32,2
10	Батыс Қазақстан облысы	181,6	-2,6
11	Қарағанды облысы	169,1	-9,3
12	Қостанай облысы	144,8	-22,4
13	Қызылорда облысы	157,9	-15,3
14	Маңғыстау облысы	289,6	55,2
15	Павлодар облысы	157,3	-15,7
16	Солтүстік Қазақстан облысы	130,3	-30,2
17	Түркістан облысы	128,1	-31,3

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика бойынша комитетінің деректері 2019 ж

Орта есеппен соңғы бес жылда халықтың атаулы табысы бір жылда 10,9% - ға өсіп келген. 2019 жылдың үшінші тоқсанында халықтың жанбасына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының ең жоғарғы мәні Атырау облысында тіркелді: 221,3 мың теңге, бұл көрсеткіш орташа республикалық деңгейден 2 еседен астам асып түсті. Өңірде атаулы табыстардың нақты өсімі бір жыл ішінде 8,9% - ды құрады. Атаулы ақшалай кірістердің шамасы бойынша екінші орынды елорда алады: 169,5 мың теңге, нақты мәнде бір жыл ішінде 9,3% - ға өсу. Алматыда 150,4 мың теңгені құрады инфляцияны ескере отырып, өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда небәрі 1,9% - ға артық.

Түркістан облысы табысы ең төмен өңір болып қалуда, мұндағы көрсеткіш орташа республикалық деңгейдің 47,7%-ын құрайды. 2019 жылдың үшінші тоқсанында өңірлер арасында халықтың жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының ең жоғары және ең төмен мәндерінің арасындағы айырмашылық 4,4 есе құрады.

Нақты мәнде Жамбыл (жылына+12%) және Түркістан (жылына+11,8%) облыстарының тұрғындары өз кірістерін арттырды. Екі аймақ ең төменгі кірісі бар анти-лидерлердің үштігіне кіреді.

Әлемдік дағдарыс пен COVID-19 пандемиясының салдарынан биылғы жылы қазақстандықтардың табыстарының өзгеруінің типтік емес және күтіліп отырған теріс көрінісі байқалатынын атап өтеміз. Сонымен, әдетте, бірінші тоқсанда стандартты күнтізбелік төмендеуден кейін сәуір айында және одан әрі кіріс деңгейі жыл соңына дейін тұрақты тоқсандық өсуді көрсетуі керек.

Алайда, 2020 жылы сәуір айындағы көрсеткіштер наурыз айына дейін төмендеді, ал мамыр айында тағы бір құлдырау болды. Салыстыру үшін: өткен жылдың сәуірінде 2019 жылдың наурызына қатысты бірден 6,6% өсім байқалды.

Бұрын сатып алу қабілетінің осындай келеңсіз құлдырауы Қазақстандықтардың әмиянына айтарлықтай соққы берген 2016 жылғы дағдарыста ғана байқалған болатын.

Қазақстанда жан басына шаққандағы орташа номиналды табыс 2020 жылғы мамырда бір ай бұрынғы 110,2 мың теңгенің орнына 103,8 мың теңгені құрады.[Finprom.kz].

Инфляцияны ескере отырып, кірістердің сатып алу қабілеті бір айда ғана емес, өткен жылмен салыстырғанда да 1,8% -ға төмендеді.

2020 жылғы қаңтар-наурызда халықтың жан басына шаққандағы атаулы орташа табысы ҚР бойынша 110,4 мың теңгені құрады. Дағдарыстық «карантиндік» сәуір мен мамырда болған төмендеуді ескерместен де, бұл табыс деңгейі ел бойынша орташа есеппен небәрі 3,6 күнкөріс минимумын құрады, бірақ көптеген аймақтарда бұл арақатынас әлдеқайда төмен (2-кесте).

Кесте 2.

Халықтың жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыстары, мың теңге

	2020 ж. I тоқ- сандағы, барлығы	Өсім				Ең төменгі күнкөру деңгейі (наурыз)	Табыстың ең төменгі күн- көру деңгейі- не қатынасы
		Тоқсандық		Жылдық			
		Номи- налды, %	Нақты, %	Номи- налды, %	Нақты, %		
Қазақстан	110,4	-0,7	-2,8	13,6	7,2	30,7	3,6
Ақмола облысы	95,1	-5,4	-7,3	15,6	9,3	29,3	3,2
Ақтөбе облысы	94,4	-6,0	-7,9	9,9	3,9	27,6	3,4
Алматы облысы	78,8	-3,4	-5,4	6,8	0,7	31,0	2,5
Атырау облысы	217,8	0,9	-1,4	8,8	2,6	29,5	7,4
Шығыс Қазақстан облысы	105,0	-1,5	-3,3	16,8	10,4	30,7	3,4
Алматы	164,5	0,4	-1,7	6,8	8,8	34,2	4,8
Нұр - Сұлтан	161,6	-7,7	-1,3	8,9	1,9	35,2	4,6
Шымкент	71,3	-7,9	-9,9	9,7	3,1	28,7	2,5
Жамбыл облысы	77,4	3,3	1,2	17,3	11,0	28,6	2,7
Батыс Қазақстан обл.	110,0	-6,1	-7,9	9,6	3,8	27,9	3,9
Қарағанды облысы	110,6	-1,5	-3,4	11,4	5,1	28,5	3,9
Қостанай облысы	96,3	-3,5	-5,4	17,1	10,8	28,4	3,4
Қызылорда облысы	83,3	2,6	0,7	16,6	10,2	28,7	2,9
Маңғыстау облысы	153,5	6,3	4,3	5,6	-0,5	35,8	4,3
Павлодар облысы	111,7	-2,5	-4,8	13,8	7,3	27,7	4,0
Солтүстік Қазақстан облысы	93,0	-1,9	-3,7	12,0	6,0	28,1	3,3
Түркістан облысы	6,5	2,7	0,1	23,0	15,6	30,4	1,4

[Finprom.kz] деректері

Мысалы, халық тығыз орналасқан Алматы, Жамбыл және Қызылорда облыстарында, сондай – ақ Алматы мен Шымкентте ең төменгі күнкөріс деңгейінің үш есесіне, ал Түркістан облысында тіпті екі есесіне дейін жеткен жоқ.

Қазақстан халқының нақты табысы 2020 жылғы маусымда 1,7% -ға қысқарды. Төтенше жағдай кезеңінде мемлекет кәсіпорындардың жабылуына және оларды қашықтан немесе қашықтықтан жұмыс режиміне ауыстыруға байланысты кірістерінен айырылған адамдарға ай сайынғы төлемдерді жүзеге асыраба-стады. 4.5 млн. адам мемлекеттен 42 500 теңге төлем түрінде қаржылық қолдау алды. Пандемия кезеңінде 2020 жылғы 11 мамырдағы деректер бойынша төлемдер 1 912 500 млн.теңгені құрады.

Бір ең төменгі жалақы (42 500 теңге) мөлшерінде қосымша әлеуметтік төлемдерді бұрын ресми жұмысы барлар ғана емес, өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар мен бейресми еңбек еткендер де алғаны маңызды. Ол үшін олар төтенше жағдайдың барлық кезеңінде мемлекеттен ай сайынғы әлеуметтік төлем ала алатындай етіп өздерінің мәртебесін рәсімдеуі жеткілікті болды.

Сонымен қатар, ресми тіркелген жұмыссыздар 1-ші, 2-ші, 3-ші топтағы мүгедектер мен мүгедек балалармен бірге тегін азық-түлік жиынтықтары ұсынылатын азаматтар санаттарының кеңейтілген тізіміне енгізілді. Бұл шара 800 мыңнан астам адамды қамтыды және қызықты, ол азық-түлік-тұрмыстық жиынтықтарды өндіруге және оларды жеткізуге қатысатын шағын және орта бизнесті қолдаумен біріктірілген.

Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі карантин енгізілген өңірлерде коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге көмек көрсету тетігін әзірледі. Бұл санаттарға Қазақстанда 1,6 миллион адам түсті. Коммуналдық қызметтер үшін төлемдер 1-сәуірден 30-сәуірге дейін жүзеге асырылды, сондай-ақ екінші төлемді жергілікті атқарушы органдар 1-мамырдан 30- сәуірге дейін жүзеге асыра бастады [7].

Талқылау. Ресми деректер бойынша осы жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша экономикада жұмыс істейтін азаматтардың саны 8,8 млн адамды, жұмыссыздық деңгейі 4,8% құрады.

Наурыз-сәуір айларында карантиндік шаралардың енгізілуіне байланысты 4,2 млн қазақстандық уақытша жұмыспен қамтылмай қалды. Карантиндік шаралардың әлсіреуі ағымдағы жылдың 20 сәуірінен басталды, бұл жұмыспен қамтудың кезең-кезеңімен қайта жандануына ықпал етті, жыл соңында күтілетін жұмыссыздық деңгейі 6,1% - ды құрауы мүмкін [5].

Ел экономикасына жасалған соңғы шолуында Дүниежүзілік банк 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің 3% - ға төмендеуін, кейіннен 2,5% - дық қалпына келуін болжайды. Республиканың Ұлттық Банкі ЖІӨ-нің 2-2,3% - ға қысқаруымен ағымдағы жылға оптимистік болжам жасап отыр.

Экономикалық даму перспективаларына әсер ететін басты фактор-ол пандемиямен күрестегі жетістік болып отыр. Экономикадағы және еңбек нарығындағы жалпы жағдай карантиндік шектеулерді қаншалықты тез алыптастауға және бизнестің белсенділігін қалпына келтіруге байланысты. Әзірге карантиндік шаралар аясында іскерлік белсенділік индексі өткен жылдармен салыстырғанда төмен болып отыр.

2020 жылғы наурыз-сәуір айларында құлағаннан кейін индекс мамыр-маусым айларында, карантин біраз уақытқа әлсіреген кезде өсе бастады, шілдеде ол 44,7 тармақты құрады, бұл шектеулер әлсіреген маусымдағы көрсеткіштердің 2,1 пунктіне төмен. Екінші «локдаун» тамыз айында аяқталғаннан кейін белсенділік біршама қалпына келді және индекс 45,4 тармаққа жетті, дегенмен бір жыл бұрынол 51 тармақ шамасында болған[8].

Қазақстан билігі бизнеске қолдау шараларының тұтас кешенін ұсынды, олардың тізімі үнемі кеңейіп келеді. Бұл жұмыспен қамтылған халықтың 39% - дан астамын шағынжәне орта кәсіпкерлік жұмыс орындарымен қамтамасыз ететін ел үшін маңызды.

Сонымен қатар Халықаралық ұйымдардың экономистері басқа перспективаларды болжап отыр: Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) Қазақстан үшін болжамын нашарлатты. Сәуір айында халықаралық ұйым 2019 жылы республиканың нақты ЖІӨ-нің 4,5% өсуін назарға ала отырып, 2020 жылдың қорытындысы бойынша көрсеткіш 2,5% - ға төмендейді деп болжады. ХВҚ маусым айында COVID-19 пандемиясының "2020 жылдың бірінші жартысында экономикалық белсенділікке күтілгеннен гөрі теріс әсер еткенін және қалпына келтіру бұрын болжанғаннан гөрі біртіндеп болатынын" хабарлады. Енді мамандар 2020 жылы Қазақстанның нақты ЖІӨ-нің төмендеуі 2,7% - ды құрайды деп есептейді. Сарапшылар өткен жыл мен қазіргі жыл арасындағы айырмашылық өте маңызды деп санайды (7,2 тармақ). ХВҚ-ның сәуір айындағы болжамдары бойынша 2020 жылы Қазақстандағы жұмыссыздық 7,8% деңгейінде болады[9].

Тұжырымдар. Халықтың нақты табысының төмендеуі жыл соңына дейін жалғасады. Негізгі капиталға салынған инвестициялардың қысқаруымен бірге табыстың төмендеуі тауарлардың ішкі тұтынылуына әсер етеді. Бірақ сонымен бірге ішкі сұраныстың қысқаруынан оң нәтиже болады. Ол инфляциялық процестерді тоқтата тұру және тұтыну бағасының өсуін бәсеңдету сияқты құбылыстарда көрініс табады.

Мемлекет шағын және орта бизнеске "адамға балық аулау таяқшасын беру керек, ол балықты өзі ұстайды"қағидасы бойынша қолдау көрсетуде белсенділік танытуда.

2020 жыл 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев экономиканың зардап шеккен секторларында шағын және орта бизнестің қолданыстағы барлық несиелері бойынша пайыздық мөлшерлемелерді жылдық 6%-ға дейін мемлекеттік субсидиялауды қамтамасыз етуді тапсырды. Ол төтенше жағдай енгізілген кезде 16 наурыздан бастап 12 айлық кезенді қамтуы керек [10]. Бұдан басқа, экономиканың неғұрлым зардап шеккен секторларында бизнес үшін айналым қаражатын толықтыру бағдарламасы кеңейтіледі. Ол 2020 жылы аяқталады деп жоспарланған болатын, бірақ мемлекет басшысы оны қамтуды кеңейте отырып, 2021 жылдың соңына дейін ұзартуды тапсырды. Қаражат 200 млрд теңгеге ұлғайтылып, бағдарламаның жалпы көлемін 800 млрд теңгеге дейін жеткізеді.

Бұдан басқа, жұмыспен қамтуды қолдау маңызды болып қала береді. Дағдарыс кезінде ең көп зардап шеккен салалардағы бизнес үшін олардың жалақы қорына жүктелген жүктеме азайтылады. Бюджеттен тыс қорларға еңбекақы төлеуден түсетін аударымдар жыл соңына дейін жойылуға тиіс.

Ресми деректер бойынша бүгінгі таңда жұмыспен қамту шараларымен 743 мың адам қамтылды. Жұмыспен қамтудың жол картасы шеңберінде тұрақты жұмыс орындарын құруға және өңірлердің әлеуметтік инфрақұрылымын жақсартуға баса назар аударып отырып, инфрақұрылымдық жобалардың тізбесі оңтайландырылды. "Осы 6702 жоба аяқталғаннан кейін аралас салаларда қосымша 100 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны құрылады. Қажетті ресурстар бөлінді, барлық құралдар бар, сондықтан еңбек нарығында теңгерімсіздіктің туындауына жол беруге болмайды. Үкімет органдары алдына нақты тапсырмалар қойылды:

- Еңбек министрлігі мен әкімдіктер қаражатты толық игеруді және мемлекеттік бағдарламаларда қарастырылған іс-шараларды іске асыру;

- электрондық еңбек биржасының бизнес-процестерін оңтайландыру және жұмыспен қамту шараларымен проактивті қамтуды дамыту бойынша шаралар қабылдау, жұмыспен қамту шараларын іске асыру мониторингін күшейту;

- әкімдіктер әрбір жұмыссыздың бейінін қалыптастырып, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бойынша атаулы жұмыс жүргізу; жұмыспен қамтудың жоспарланған индикаторларына қол жеткізуді қамтамасыз ету және тұрақты жұмыс орындарын құруға ерекше назар аудару қажет;

- Ұлттық экономика, ауыл шаруашылығы министрліктері "Атамекен" ҰКП-мен және әкімдіктермен бірлесіп, бизнес-бастамаларды дамыту және қолдау жөніндегі жұмысты жандандыру [11].

Дағдарысқа қарамастан, бизнес, әсіресе орта бизнес, дамуын жалғастыруда. Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша, 2020 жылдың бірінші тоқсанының соңына қарай елде 2 481 заңды тұлға орта кәсіпорындар жұмыс істеді, олар 1,4 млрд теңгеге жуық өнім шығарды. Бұл сегмент барлық шағын және орта бизнес субъектілерінің 0,2% - ынан аз болса да, ол оның барлық шығарылымының 21,3% - ын қамтамасыз етеді. Бұл ретте ол өзінің дамуына, негізінен, өз қаражаты есебінен инвестициялайды. KPMG "Қазақстандағы тікелей инвестициялар нарығы" компаниясының зерттеуінде қазақстандық кәсіпорындардың 59%-ы өз ақшаларын негізгі капиталға (яғни тікелей дамытуға) салады делінген. Бұл ретте банктердің кредиттері бар болғаны 8%-ды құрайды, дегенмен бизнес үшін қаражаттың негізгі көзі дәл осы банк секторы болып табылады. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа Жолдауында атап өткендей, "шағын және орта бизнес пандемияның негізгі соққысын өз мойнына алып, қиын кезеңдерді бастан кешуде". Мұндай жағдайда кәсіпкерлерге пандемияның "соққысын" тегістеуге арналған әртүрлі қолдау шаралары ұсынылады. Бұл бизнеске экономикалық тұрлаусыздықты жеңуге және сол арқылы Қазақстандағы бүкіл экономика мен халықтың жұмыспен қамтылуын қолдауға көмектесуі тиіс [12].

Еңбек нарығы үнемі өзгеріп отырады және 5 жыл бұрын сұранысқа ие мамандықтар бүгінде маңызды емес және жалақысы төмен болуы мүмкін. Мұндай өзгерістерді болжау оңай емес. Дегенмен, коронавирустық пандемия жаңа тауашаларды ашты және АҚТ және онымен байланысты бағыттар; медицина және фармацевтика, медициналық бұйымдар өндірісі; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету инфрақұрылымы (сауда инфрақұрылымы, тамақ өнімдерін өндіру және т.б.); құрылыс және құрылыс индустриясы сияқты салаларды дамытуға серпін берді деп сеніммен айтуға болады. Карантин режимінің енгізілуіне байланысты интернеттің және тиісінше онлайн-қызметтер мен электрондық сауданың маңыздылығы едәуір өсті. Сондай-ақ, халықтың онлайн-режимдегі жұмыс жағдайларына біртіндеп бейімделуі байқалады. Фармацевтикалық тауарлар мен медициналық өнімдерге сұраныстың артуына байланысты медициналық инфрақұрылым маңызды рөл атқарады. Ал құрылыс саласы экономика өсімінің драйверлерінің біріне айналды. Сондықтан пандемия салдарын жою және оның соңынан экономиканы дамыту бойынша жүргізілетін жұмыстар осы тенденцияларды ескере отырып іске асырылуы қажет деп санаймыз.

Қорытынды: Сондықтан да қазіргі кезде экономиканың нақты секторында жұмыссыздықпен күресу проблемасын жаңа жұмыс орындарының құрылуымен, жұмыспен қамту саясатын үздіксіз және белсенді жүргізілуімен, жұмыссыздықтан сақтандыру жоспарларымен шешу керектігі уақыт заңдылығы.

Әдебиеттер тізімі

1. Р.К. Ниязбекова, С.А. Илашева, Б.Д.Бекназаров. Түркістан облысының еңбек нарығының тауарлар мен қызметтерді жеткізу тізбегіндегі орны мен рөлі, Хабаршы, №3, (11) 2020 ж. pp. 151-159

2. "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Қазақстан Республикасының Заңы (жүктеу: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31408637).
3. <https://www.un.org/development/desa/ru/>
4. <https://www.google.com/search?q>
5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=kk>
6. <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-12/v-kazakhstane-vyrosli-dokhody-naseleniya>
7. <https://24.kz/ru/news/delovye-novosti/item/416752-dokhody-kazakhstantsev-sokrashchayutsya>
8. <https://m.nationalbank.kz/ru/news/1.html>
9. <https://factcheck.kz/socium/statistika-zanyatosti-v-kazaxstane-pravda-ili-manipulyaciya/>
10. ҚАЗАҚСТАН ЖАҢА ЖАҒДАЙДА: ӘРЕКЕТ ЕТУ КЕЗЕҢІ. Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.
11. <https://primeminister.kz/ru>
12. https://www.inform.kz/ru/kak-v-kazahstane-podderzhivayut-malyi-i-sredniy-biznes-vo-vremya-pandemii_a3694302

References

- 1 Niyazbekova R.K., Pashcheva S.A., Beknazarov B.D. Turkestans oblysyny e bek nary yny-tauarlar men yzmetterd zhetk zu t zbeg ndeg orny men. *Khabarshy* No. 3 -11, 2020 zh, pp. 151-159.
- 2 Law of the republic of Kazakhstan dated June 21 2013 No. 105-V «Opension provision in the-republic of Kazakhstan» (downloaded at https://online.zakon.kz/document/doc_id/31408637).
- 3 <https://www.un.org/development/desa/ru/>
- 4 <https://www.google.com/search?q>
- 5 https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek_lang_kk
- 6 <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019/12/v-kazakhstane-vyrosli-dokhody-naseleniya>
- 7 <https://24.kz/ru/news/delovye-novosti/item/416752-dokhody-kazakhstantsev-sokrashchayutsya>
- 8 <https://m.nationalbank.kz/ru/news/1.html>
- 9 <https://factcheck.kz/socium/statistika-zanyatosti-v-kazaxstane-pravda-ili-manipulyaciya>
- 10 KAZAKHSTAN IN THE NEW CONDITION: THE PHASE OF ACTION. Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan, September 1, 2020 .
- 11 <https://primeminister.kz/ru>
- 12 https://www.inform.kz/ru/kak-v-kazahstane-podderzhivayut-malyi-i-sredniy-biznes-vo-vremya-pandemii_a3694302

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЯ ДОХОДОВ КАЗАХСТАНЦЕВ В УСЛОВИЯХ РОСТА УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ, СВЯЗАННОГО С ПАНДЕМИЕЙ COVID-19

**Б.Д.Бекназаров*¹, *А.Ю.Агабеков*², *С.М.Туралина*³, *Н.С.Жармаханбетов*⁴

¹Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан

^{2,3,4}Международного Университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Резюме. В статье рассмотрены актуальные проблемы сохранения доходов населения в условиях кризиса и роста уровня безработицы, связанных с пандемией коронавируса COVID-19 как в мире, так и в стране. Проанализированы меры государства по поддержке населения и открытию новых рабочих мест.

Ключевые слова: макроэкономическая нестабильность, Международная Организация Труда, безработица, кризис, трудовые ресурсы, социальная поддержка, социальные пособия, малый и средний бизнес.

ANALYSIS OF CHANGES IN INCOMES OF KAZAKHSTAN CITIZENS IN THE CONTEXT OF RISING UNEMPLOYMENT ASSOCIATED WITH THE COVID-19 PANDEMIC

**B.D.Beknazarov*¹, *A.U.Agabekov*², *S.M.Turalina*³, *N.S.Zharmakhanbetov*⁴

¹M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

^{2,3,4}Silk Way International University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Summary. The article deals with the current problems of preserving the population's income in the context of the crisis and the growth of the unemployment rate associated with the COVID-19 coronavirus pandemic both in the world and in the country. Government measures to support the population and create new jobs are analyzed.

Key words: macroeconomic instability, international Labor Organization, unemployment, crisis, labor resources, social support, social benefits, small and medium-sized businesses.